

СОКРАТИВСЬКИЙ ІДЕАЛ ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ “АПОЛОГІЇ СОКРАТА” ПЛАТОНА)

Розглядаються особливості мовної репрезентації ідеї гуманізму у творчості Платона. Група лексем-репрезентантів ідеї гуманізму аналізується як важливий компонент розуміння та становлення ідеалу людини у творі “Апология Сократа” Платона.

Ключові слова: Сократ, гуманізм, ідеї-репрезентанти, Платон, індивідуальна авторська картина світу.

Ідея гуманізму належить до найбільш дискусійних й актуальних питань зацікавленості сучасної соціолінгвістики: людини у мові [5, с. 59–60]. Гуманізм як ідея людської природи, людської гідності, обов'язку людини, людинолюбства, доброти [28] визнає пріоритетним благом цього світу – людину; для гуманістичного світогляду людина постає як світ, як сукупність певних цінностей, завдяки чому можна пізнати соціум, адже “суспільна свідомість завжди базується на певній системі цінностей...” [11, с. 37].

Проблематика гуманізму не втрачає своєї актуальності від античності (Фалес, Ксенофант) до нашого часу, розширюючи спектр власного значення – від функції “культу, обоженнювання людяності” [24] до “релігії майбутнього” [23]. Сфера вивчення гуманізму охоплює практично всі рівні людської життєдіяльності, саме тому цей напрямок відзначається значною кількістю напрацювань, що пов'язані з філософією (М.С.Кириченко, Н.А.Прядко, М.І. Бобак [8, 14,1]), педагогікою (Н.Ф.Юхименко, О.М.Тепла [22, 16]), літературою (О.Кудь [9]), культурологією (Л.М.Брагіна, І.Н.Осіновський, А.Х.Горфункель, Н. Торкут [2, 10, 6, 19]), етнологією (Р. Височанський [3]), антропологічними студіями (М.Д.Попович, Ф.Х.Кессіді, С.І. Топурідзе [13, 7, 18]) та соціологією (Дж. Робертсон [26]). Проте ідея гуманізму належить до складних та недостатньо вивчених тем з точки зору мовно-культурного матеріалу, через це наше дослідження концентрується на вивченні гуманізму крізь призму літературно-філософського тексту давньогрецького автора. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дослідженні вперше здійснено осмислення ідей гуманізму в контексті давньогрецького твору.

У творчості Платона ідеї гуманізму репрезентуються у діалогах “Евтіфрон” (благочестя), “Крітон” (необхідність), “Федон” (душа), “Теетет” (знання), “Бенкет” (благо), “Федр” (любов), “Лахет” (мужність), “Лісій” (дружба), “Гіппій перший” (прекрасне) тощо [12]. Філософії Платона притаманний гуманістичний характер, адже

у ній високо цінується людина та присутнє заохочення до досягнення світла правди (aletheia) через подолання алегорії печери – духовної в'язниці: “Платонівський ідеал прагне реваншу завдяки рівновазі розуму. Його шлях – це дорога вдосконалення – шлях із печерної мряки до денного світла істини” [20, с. 209].

Основу світобачення людини складає картина світу, найглибший шар якої – це (її) мова, водночас “інші картини світу репрезентуються та експлікуються мовною картиною, додаючи їй рис людини, особливості її культури” [15]. Авторська картина світу Платона становить ідейно-художню, мовно-стилістичну своєрідність його творчості завдяки безпосередньому відбору й синтезу виражальних засобів [21, с. 6].

Цивілізаційна, екзистенціальна, культурно-політична система звичаїв, законів, цінностей тощо формувала грецьку *koīnōnía*, етнокультурну ідентичність еллінів, моделюючи спосіб життя та поведінки, ідеологію та аксіологію давньогрецького суспільства.

Набір рис та характеристик культури творив своєрідний *modus vivendi* в Давній Греції, передбачаючи відповідний напрямок розвитку суспільства. Традиційно грецькими вважались такі риси, як поміркованість, відвага, благочестя, справедливість, мудрість, добродішність, достойність. Володіти такими чеснотами означало поводитись відповідно, тобто добродішно: якщо хтось чинить благочестиво, той робить те, що є добрим – таке благочестиве життя.

Згідно з ідеєю Протагора, людина є мірою всього, через людину, її світосприйняття формуються і набувають своїх екзистенціально-аксіологічних рис події, явища, вчинки інших людей тощо. У контексті нашого дослідження це твердження викликає роздуми про те, мірилом яких вартостей був сам Сократ, що для нього слугувало початковим пунктом “вимірювання” гуманістичних ідей у давньогрецькому суспільстві?

Живим символом філософії постає Сократ в інтерпретації Платона завдяки силі духу, з якою він відстоював власні ідеї та виявляв будь-яку брехню й лицемірство. Увесь життєвий шлях філософа та його діяльність були спрямовані на те, аби власним прикладом і за допомогою розмов заохочувати співгромадян (прагнути) до істини. Здійснений лінгвокогнітивний аналіз тексту “Апология Сократа” дав змогу виявити системному лексем, що розкривають ідею гуманізму в творчості Платона та формують сократівський ідеал людини. Набір одиниць мови, які викорис-

товує автор, характеризуються емоційною забарвленістю та інтенціональністю. Мова Платона наповнена комплексом ідейних, головно моральних і художніх абстракцій (людська природа, благо, правда, справедливість, краса, честь).

Дослідження ідеї гуманізму, репрезентованої у парадигмі платонівської філософії, в тексті “Апології” концентрується в таких аспектах:

- етичному (ідеї відваги, свободи та самопожертви) [12, 30a];

- соціальному (національна ідентичність) – риси ідеальної людини безпосередньо детермінуються філософом як риси гідного громадянина еллінського полісау [12, 29e];

- естетичному (концептуалізація ідеалу людини): уявлення Сократа про взірць людського життя та його власним приклад творять міфологічний еталон героїчного персонажа [12, 30e].

Полікомпонентні мовні одиниці, відображаючи емпіричну та філософську свідомість Сократа у межах структурованої текстової цілісності, виконують функцію одиниць мовно-концептуальної картини світу з властивою їй єдністю лінгвального, концептуального та аксіологічного аспектів. Саме така картина репрезентує індивідуальне світобачення, яке формується в координатах авторського сприйняття дійсності, що уможливило проникнення в глибинні архетипи ментальних уявлень давньогрецького етносу.

Семантико-конотативний зміст понять, які лінгвістично експлікують Сократівський ідеал людини, концентрується у морально-етичній (правда, благо, добродієність, цінність життя, розум), соціально-правовій (закон), онтологічно-духовній (Бог, істина, душа) та емпіричній (знання-незнання, бути-здаватися) сферах. Однією з визначальних характеристик лексем-образів є наявність в їхній структурі емоційно-оцінних, експресивно-стилістичних та культурологічних конотацій.

Першочерговим завданням нашого дослідження є вияв та аналіз цінностей, якими керується ідеальна людина і які формують її власний світогляд. Лінгвокогнітивний аналіз твору дав змогу виявити, що людина, яка є взірцем для суспільства, на думку Сократа, правдива й чесна, дотримується і шанує державні закони, понад усе цінує волю Бога (яка виявляється у суспільстві через нормативні постанови, закони, звичаї й традиції, а в особистому житті людини – через її внутрішній голос та систему цінностей), прагне до справжньої мудрості, а також володіє вмінням бачити істинні блага життя.

Свою захисну промову Сократ починає зі слів про те, що його обвинувачі “правди ні крихітки не сказали” [12, 17b]. Власне, обурення Сократа викликає нехтування істини і підміна понять “правда–брехня”, “істина–обман”: “моїм обо-

в’язком є радше відстоювати закон і справедливість, ніж із страху перед тюрмою або смертю тримати вашу сторону, тому що ваше рішення протизаконне” [12, 32c]. Сильним у красномовстві філософ називає себе лише через те, що говорить правду, хоч його мова і не є *κεκαλλιεπημένους γε λόγους*, а радше *εἰκῆ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασιν* – цінність слів полягає не в їх красі чи вишуканості, а в тому, що *δίκαια εἶναι ἂ λέγω* [25, 17c]. Сократ, поважаючи існуючі традиції суспільства щодо норм висловлювання, просить, однак, звертати увагу на правдивість його промови: *δικαστοῦ μὲν γὰρ αὕτη ἀρετή, ῥήτορος δὲ τὰ ληθῆ λέγειν* [25, 17d].

Платон вживає лексему *Ὁ #1/αἰα* (правда, істина) в поєднанні з протиставними поняттями та заперечними частками: *καὶ κατηγοροῦν ἐμοῦ μᾶλλον οὐδὲν ἀληθές; ὡς ἔστιν τις Σωκράτης σοφὸς ἀνὴρ τὰ τε μετέωρα φροντιστῆς* [25, 18b-c]. Автор підкреслює її вагомість та повноту означеннями “суший”, “весь” (*πᾶσαν ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν ἐρῶ* [25, 20d], *εἰ ἴστε ὅτι ἀληθές ἐστιν* [25, 28a], *ὃ καὶ τεκμήριον ὅτι ἀληθῆ λέγω* [25, 24a]) та за допомогою займенника: “Ось вам, афіняни, вся правда, і говорю вам, не приховуючи перед вами нічого ні важливого, ні незначного. Хоча я майже певен, що через цю щирість накликаю ненависть проти себе, але якраз це свідчить, що я кажу правду...” [12, 24a].

Правда для Сократа – міра мір, це світло-призма, крізь яку найчіткіше видно людину з усіма її рисами, перевагами, недоліками; вона передбачає наявність у досконалій “версії” людини чесності (*ἂ δὴ πολλοὺς καὶ ἄλλους καὶ ἀγαθοὺς ἀνδρας ἤρηνεν* [25, 28a]), справедливості (*πότερον δίκαια ἢ ἄδικα πράττει, καὶ ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἔργα ἢ κακοῦ* [25; 28b, 32a, 33a-b, 34b, 35d]), гідності (*οὐ γὰρ θέμις αὐτῷ* [25, 21b], *καὶ πράττων ἀξίως ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἐβοήθουν τοῖς δικαίοις* [25, 32e]), щирості (*ὃ καὶ τεκμήριον ὅτι ἀληθῆ λέγω καὶ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ διαβολὴ ἢ ἐμὴ καὶ τὰ αἴτια ταῦτά ἐστιν* [25, 24a]), добра та блага [25; 35a, 38a, 36c, 40b, 41d]. Сократ високо цінує всі ці моральні якості людини, та найбільше виділяє ту, яка приносить користь іншим, зокрема суспільству – *Ὁ Ἄρετ/* (моральна досконалість, добродієність). Сократ характеризує таке вміння як *καλῶ τε καὶ ἀγαθῶ* [25; 19e, 20b-c]: “Благородна справа, якщо хтось здатний виховувати людей” [12, 19e].

На думку В.Н.Топорова, вірність власним життєвим принципам та героїчна непохитність мудреця полягала у “неприйнятті щодо себе доречної поведінкової установки та “культурної” ролі відповідно до суспільного сценарію” [17, с. 17]. Чесність вимірюється гідністю, достойністю – личить певний вибір людині чи ні: “Чи її вчинки справедливі, чи несправедливі, чи гідні

людини чесною чи нікчемною” [12, 28b]. Безсумнівність та безкомпромісність характеризують сократівський вибір – для філософа важливе те, що достойне: Сократ всіляко уникає недостойного, ганебного, того, що личить рабові [12, 38e].

У сократівському розумінні правда нерозривно пов’язана з унормуванням стосунків громадянин-держава, дотриманням норм, встановлених вищою правовою інстанцією – законом.

У своїй захисній промові Сократ не шукає власної вигоди, надаючи перевагу підкоренню законам, який у нього рівнозначний Богові: “Однак нехай справи ідуть так, як велить Бог, а законам треба підкорятися й захищатися” [12, 19b]. Таке висловлювання мислителя парадоксальне, адже звинувачування його полягало в тому, що Сократ “порушує закони тим, що псує молодь, не визнає богів, яких визнає місто, а визнає нові божества” [12, 24c]. Лексему | n3mo~ (закон, звичай, установлення, законотворення) супроводжують дієслова ἀδικεῖν [25, 24c], τῶ δὲ νόμῳ πειστέον καὶ ἀπολοῦητέον [25, 19b], νόμος ἐστὶν [25, 26a]. Топоров В.Н. підкреслює те, що “закон для Сократа – безапелляційний, справедливий – внутрішнє мірило всього, життя – благо, до якого він ставився з усією серйозністю”. Сократ, у його інтерпретації, – людина “середнього шляху”, проте не в значенні компромісу, а у рівновіддаленості від крайнощів [17, с. 13–14].

Вагоме місце у сфері гуманістичного, реалізованій у текстовому просторі Платона, посідає лексема-образ | qe3~ (Бог, божество), що репрезентує найвищі духовні цінності людства [12, 20e, 27c, 38a]: “...не слухаючи Бога, не можна бути спокійним..., якщо ж я скажу, що саме це і є найбільше благо для людини: щодня вести розмови про доброту і так інше..., а життя без такого дослідження – не життя для людини” [12, 38a].

У структурі цього космологічного за своєю природою образу домінують смисли, релевантні для морального сценарію розвитку людини. Вживаючи лексему | dajmwn, t3 δαίμονιον (божество нижчого рівня, дух, геній, демон), Платон апелює до керуючого імпульсу Сократа, своєрідного внутрішнього голосу, що відхиляв його від несправедливості й закликав до добра. Δαίμονιον позиціонується В.Н. Топоровим як знак вибраності Сократа, його особливого дару (крім “Апології Сократа”, Платон згадує про цей внутрішній голос у діалогах “Федр” [242b], “Евтидем” [272e], “Теетет” [151a], “Алківіад перший” [103a-b]) [12; 17, с. 8].

Платонівський гуманізм – не заперечення Божого дару, це радше підтвердження участі у творенні й формуванні людської природи: “слова

Бога слід цінувати над усе” [12, 21e]. Той, хто чинить “за вказівкою Бога”, пізнає речі істинними, а не такими, якими вони здаються чи помилково вважаються: “ті, що славилися своїм розумом, видалися мені, коли я за вказівкою Бога досліджував справу, ледь чи не найбільшими неуканами, а інші, що вважалися гіршими, навпаки, обдарованішими” [12, 22a]. В цьому аспекті філософ протиставляє людське знання та Боже, тимчасову, мінливу мудрість (людська мудрість [12, 23b]) і константну глибину: “...пішла про мене слава як про мудреця...начебто, якщо я вмію довести, що хтось у чомусь не мудрий, то сам я в цьому вельми мудрий. А власне кажучи, афіняни, мені бачиться, що справді мудрим є тільки Бог...” [12, 23a].

Взірець людини Сократ вбачає у прагненні до істини, справжності, у відкиненні того, що “видається”, на користь правдивого пізнання: “З вас, люди, наймудріший той, хто, як Сократ, зрозумів, що насправді нічого не варта його мудрість” [12, 23b]. Про людські спроби збагнути незбагненне мислитель висловлюється досить різко, особливо коли це стосується нехтування справжніми цінностями [12, 30a]: “І не бути ні мудрим їхньою мудрістю, ні обмеженим їхнім невіглаством...” [12, 22e].

Природа мудрості розкривається у Платона через лексеми-репрезентанти: | frontist/~ (мислитель, дослідник), | frontist/~ t+ met1wra (дослідник високих запитань) [25, 19b], sof3~ 3 (розумний, вмілий, мудрий) [25, 21b-e, 22e], mejzw tin+ Ō kat` Ânqrwpon sofjan sofoj (мудрі якоюсь надприродною мудрістю) [25, 22e], sofjzomai (розмірковувати, роздумувати) [25, 20e, 21d], #n3hta sofjzomai (безглуздо розмірковувати) [25, 20d], o8 sofjÈ, #1+ fvsei (не завдяки якійсь мудрості, а завдяки якійсь природній здібності [25, 22c]), Ó perJ t4n bjon sofja (життєвська мудрість, просвітленість) [25, 21d], Ó doxosofoja (вдавана мудрість) [25, 29a]. Свою місію філософ вбачає в тому, що стверджує, “...я помагаю Богові і доводжу всім, що цей чоловік не мудрий” [12, 23c].

Вербалізоване у тексті поняття t4 eödevnai (похідне від *eödw – бачити, спостерігати, бути свідомим, знати, пізнавати) [12, 23e, 29b-c, 37b] творить образ людини знаючої, свідомої, яка дійсно розуміє цінність істини та життя: “Але вже пора нам іти звідси, мені – на смерть, вам – до життя, а що з цього краше, того не знає ніхто, крім Бога” [12, 41e].

Сократ “підтверджує” своїми вчинками те, що гуманізм – це демократична, етична життєва позиція, згідно з якою людина має право та обов’язок визначати суть і форму власного життя: “Уникнути смерті неважко, афіняни; куди важче

уникнути ганьби, бо вона мчить швидше за смерть” [12, 39b]. Приклад Сократа – спроба суспільного вдосконалення, яка, за загальним переконанням, зазнала невдачі, однак сам мислитель висловлює іншу думку: “...мені здається, що все те, що мене спіткало, вийшло мені на добро, і, мабуть, помилкова думка тих, хто вважає, начебто смерть – це нещастя” [12, 40b].

Античний гуманізм, виражений в “Апології Сократа” Платона, – це символічний шлях формування національної ідентичності. “Апологія Сократа”, будучи зразком експлікації естетичного рівня мовної особистості автора та його героїв у літературному тексті, дає змогу наблизитись до розуміння спільного, колективного світогляду давньогрецького соціуму. Унаслідок аналізу досліджуваного текстового простору виявлено систему ідей-репрезентантів мовної картини світу Платона, що характеризуються аксіологічністю, інтенціональністю, амбівалентністю та емоційним наповненням й реалізуються в мовно-культурних парадигмах текстового простору. Перспективним, на нашу думку, є дослідження у контексті контрастивного аналізу лексико-семантичних репрезентантів теми гуманізму у творчості давньогрецького філософа, зокрема компаративний розгляд лексем на позначення позитивної, нейтральної та негативної оцінки рис, ідей, понять, притаманних гуманістичному світогляду.

Література

1. Бобак М.І. Ідеї громадянського гуманізму в українській духовній культурі (XVI–XVII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.05 / М.І. Бобак. – Львів, 2001. – 19 с.
2. Брагіна Л. М. Итальянский гуманизм: Этические учения XIV–XV в. / Л.М. Брагіна. – М., 1977. – 103 с.
3. Височанський Р. Дескрипції ісламу в призмі європейського гуманізму / Р. Височанський // Вісник ЛНУ ім. І.Франка. Філософські науки. – Вип. 11. – Львів, 2008. – С.80–89.
4. Герд А. С. Введение в этнолингвистику / А.С. Герд. – СПб.: Языковой центр, 1995. – 92 с.
5. Горошко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма : монография / Е.И. Горошко. – Харьков, 2003. – 440 с.
6. Горфункель А.Х. Гуманизм – Реформация – контрреформация // Культура эпохи Возрождения и Реформация / А.Х. Горфункель. – СПб. : Наука, 1981. – 119 с.
7. Кессиди Ф.Х. Об одной особенности менталитета древних греков / Ф.Х. Кессиди // Вопросы философии. – 1996. – Вып. № 2. – С.137–144.
8. Кириченко М.С. Гуманістичні засади розуміння людської природи у філософії Д.Юма та їх сучасні інтерпретації / М.С. Кириченко // Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.05. – Київ, 2003. – 16с.
9. Кудь О.А. Образ людини в давньогрецькій літературі (поезії та драматургії) [Електронний ресурс] / О.А.Кудь. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvvnv/filosoph/2009_19/R3/Kud.pdf.
10. Осинский И.Н. Гуманизм и Реформация в Англии первой трети XVI века / И.Н.Осинский // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Л., 1981. – С.218–226.
11. Панько Т. Слово в духовному житті нації / Т.Панько, М.Білоус. – К. : Товариство “Знання України”, 1995. – 96 с.
12. Платон. Діалоги / Платон ; переклад з давньогрецької. – К. : Основи, 1995. – 348 с.
13. Попович М.Д. Антропоцентризм і гуманізм: минуле та сьогодення [Електронний ресурс] / М.Д. Попович. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_40/Gileya40/F21_doc.pdf
14. Прядко Н. А. Людина у контексті релігійно-філософської рефлексії І.Гізеля : дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Н.А. Прядко. – К., 2005. – 18 с.
15. Супрун Л. Концептуальність як домінуюча категорія публіцистичного дискурсу / Людмила Супрун // Електронна бібліотека Інституту журналістики. Стиль і текст. – Випуск 8: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=book.index&book=265>
16. Тепла О.М. Розвиток гуманістичних ідей у зарубіжній філософсько-педагогічній думці [Електронний ресурс] / О.М. Тепла. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Chem_Biol/nvnau/2009_137/09tom.pdf
17. Топоров В.Н. Сократ платоновской “Апологии Сократа” как человек “осевого времени” (к проблеме “поведенческого сценария” и “культурной роли”) / В.Н.Топоров // Славянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценарии и культурные роли. – М. : Индрик, 2003. – 108 с.
18. Топуридзе С.И. Человек в античной традиции / С.И. Топуридзе. – Тбилиси, 1984. – 215 с.
19. Торкут Н. Специфіка англійського гуманізму (до постановки проблеми) / Н.Торкут // Ренесансні студії. – Вип. 8. – Запоріжжя, 2008. – С. 59–75.
20. Шан М.Ю. Топос дороги від античності до сучасності / М.Ю.Шан // Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики навчання іноземних мов у дослідженнях студентів. – Х. : Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2009. – Вип. 5. – 222 с.
21. Щербачук Л.Ф. Загальномова та індивідуа-

- льно-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О.Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / Л.Ф.Щербачук. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.
22. Юхименко Н. Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності / Н.Ф.Юхименко : дис... канд. філос. наук : спец. 09.00.03. – К., 2003. – 173 с.
23. Davies Tony. Humanism The New Critical Idiom / Tony Davies // Drakakis John, series editor. – University of Stirling. – Routledge : UK, 1997. – 230 pp.
24. Edwards Fred. What is humanism? [Electronic resource] / Fred Edwards. – Access mode : http://www.americanhumanist.org/who_we_are/about_humanism/What_is_Humanism
25. Πλάτων. Απολογία Σωκράτους [Electronic resource] / edited by John Burnet. – 1903: <http://www.scribd.com/doc/30430178/Plato-Apology>
26. Robertson John M. Modern Humanists : Sociological Studies Of Carlyle, Mill, Emerson, Arnold, Ruskin, And Spencer / John M. Robertson. – Whitefish : Kessinger Publishing, 2007. – 282 p.
27. Греческо-русский словарь [электронна версія] / И.Дворецкий
28. Латинско-русский словарь / И. Дворецкий. – М. : Медиа, 2005. – 843с.

The article discusses the features of linguistic representation of the theme of humanism in the works by Plato. The author describes the group of representative ideas of humanism as an important component of understanding and forming the ideal human in the work "Apology of Socrates" by Plato.

Key words: Socrates, humanism, representative ideas, Plato, author's individual world picture.

Рассматриваются особенности языковой репрезентации темы гуманизма в творчестве Платона. Группа лексем-репрезентантов идей гуманизма анализируется как важный компонент понимания и становления идеала человека в произведении "Апология Сократа" Платона.

Ключевые слова: Сократ, гуманизм, идею-репрезентанты, Платон, индивидуальная авторская картина мира.